

سنجش درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های استان کهگیلویه و بویراحمد

رحیم سرور: دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد یادگار امام(ره)، شهری، تهران، ایران
محمد خلیجی: دانشجوی دکتری دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تبریز، باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، تبریز، ایران *

چکیده

توسعه اجتماعی با چگونگی و شیوه زندگی افراد یک جامعه پیوند تنگاتنگی دارد و ناظر بر بالا بردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و بهینه در زمینه‌های فقر زدایی، تغذیه، بهداشت، مسکن، اشتغال، آموزش و چگونگی گذران اوقات فراغت می باشد. توسعه اجتماعی باید به رفاه و آسایش بیش تر افراد جامعه منجر شود تا افراد رضایت بیش تری از زندگی داشته باشند. توسعه اجتماعی، یک حوزه میان رشته ای و میان بخشی در جستجوی بهزیستی مادی و اجتماعی مردم در همه سطوح جامعه تعریف می شود. از طرفی دیگر توسعه اجتماعی در برگیرنده بعدی از توسعه است که بر کنش و واکنش های انسانی، نهادها و روابط اجتماعی با یکدیگر تأکید می ورزد و بر آن‌ها تمرکز می نماید. امروزه طرح رویکرد اجتماع محور در فرایند مدیریت و برنامه ریزی سبب شده که سنجش میزان توسعه یافتگی بر مبنای شاخص های اجتماعی و فرهنگی بخش مهمی از جریان تحقیق در راستای رفع نابرابری های منطقه ای به حساب آید، بنابراین، هدف این مقاله بررسی وضعیت توسعه یافتگی شهرستانهای استان کهگیلویه و بویراحمد، تعیین معیارهای اصلی تعریف کننده سطح توسعه یافتگی، شناخت شهرستانهای محروم و ارائه برنامه های تحرک بخشی به جریان توسعه می باشد. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی بوده و همچنین آمار و شاخص های مورد استفاده در این تحقیق از سالنامه های آماری سال ۱۳۹۰ اخذ شده است. روش تحقیق تحلیل مقایسه ای و مدل مورد استفاده تکنیک ویکور می باشد. نتایج تحقیق نشان می دهد که با توجه به معیارهای در نظر گرفته شده برای سطح بندی شهرستان ها، شهرستان های گچساران، بهمئی، دارای مطلوبیت نسبی از نظر سطح توسعه یافتگی هستند. واژه های کلیدی: توسعه اجتماعی و فرهنگی، سطح بندی اجتماعی، ویکور، کهگیلویه و بویراحمد.

۱- مقدمه

۱-۱- طرح مسأله

توسعه به عنوان پروژه جهانی (سرور، ۱۳۹۱: ۶۰)، فرایندی تدریجی در پیشرفت موقعیت بشر، شامل انجام فعالیت برای رسیدن به رشد مادی و تکامل اجتماعی در طول زمان است (ریدل، ۱، ۲۰۰۴: ۱۲). هدف اصلی توسعه حذف نابرابری‌هاست، بهترین مفهوم توسعه، رشد همراه با عدالت اجتماعی است (قرخلو و حبیبی، ۱۳۸۵: ۶۰). مهم‌ترین نکاتی که در تعریف توسعه باید مد نظر داشت عبارتند از این که، اولاً باید توسعه را یک مقوله ارزشی به شمار بیاوریم، ثانیاً باید آن را جریانی چند بعدی و پیچیده بدانیم، و، ثالثاً، باید به ارتباط و نزدیکی آن با مفهوم بهبود توجه داشته باشیم (ازکیا، ۱۳۸۴: ۲۴). در افکار صاحب نظران توسعه، تعابیر مختلفی از واژه توسعه وجود دارد که از آن جمله می‌توان به افزایش تولید، افزایش بازدهی، ارتقاء سطح کمی و کیفی زندگی، ارتقا سطح خدمات بهداشتی و درمانی برطرف کردن مشکلات بی‌کاری و تورم، تامین نیازهای اقتصادی - اجتماعی، برخورداری از آموزش فرهنگ و مشارکت فعال در عرصه‌های مختلف اشاره کرد (تودارو، ۱۳۸۷: ۲۳). در ایران و در بین استان‌های آن از لحاظ میزان برخورداری از شاخص‌های مختلف توسعه، عدم تعادل و تفاوت زیادی وجود دارد. مهمترین دلیل افزایش این نابرابری‌ها عدم شناسایی ابعاد مختلف نابرابری‌ها و سیاست‌های اجرایی نامتناسب برای رسیدن به اهداف مذکور است. شهرهای استان کهگیلویه و بویراحمد نیز به لحاظ ساختارهای

اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی شرایط مطلوبی نداشته و برای حصول به برنامه ریزی جامع و راهبردی جهت تحقق توسعه موزون و متعادل منطقه ای و نیز دستیابی به توسعه پایدار منطقه ای و همچنین تخصیص بهینه و عادلانه منابع و خدمات و ارتقاء همه جانبه رفاه عمومی نیازمند سنجش میزان توسعه یافتگی و پایداری شهرهای استان در این ساختارها هستیم. هدف از این پژوهش این است تا با استفاده از ۲۴ شاخص مختلف میزان توسعه یافتگی و پایداری ساختارهای اجتماعی و فرهنگی شهرهای استان را مورد سنجش و بررسی قرار دهد.

این مقاله در صدد پاسخگویی به این سئوالات است که وضعیت توسعه یافتگی در شهرستانهای استان استان کهگیلویه و بویراحمد چگونه است؟ و مهمترین معیارها و شاخص‌های اجتماعی تعریف کننده در تعیین سطح توسعه به ترتیب چیست؟

۱-۲- اهمیت و ضرورت

توسعه را باید جریانی دانست که مستلزم تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی، طرز تلقی عامه مردم و نهادهای ملی و نیز تسریع رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه کن کردن فقر است. توسعه در اصل باید نشان دهد که مجموعه نظام اجتماعی، هماهنگ با نیازهای متنوع اساسی و خواست‌های افراد و گروه‌های اجتماعی در داخل نظام، از حالت نامطلوب زندگی گذشته خارج شده و به سوی وضع و حالتی از زندگی که از نظر مادی و معنوی بهتر است سوق می‌یابد. به منظور رسیدن به این مقصود و کامیابی در این راه باید به برنامه ریزی توسعه اهمیت داده

بازنگری کلی به وضوح احساس می‌شود. در این پژوهش سعی شده تا با تحلیل شهرستان‌های این استان، محدودیت‌های اجتماعی - فرهنگی تقلیل یابند.

۳-۱- اهداف

بررسی وضعیت توسعه یافتگی شهرستانهای استان استان کهگیلویه و بویراحمد، تعیین معیارهای اصلی تعریف کننده سطح توسعه یافتگی، شناخت شهرستانهای محروم و ارائه برنامه‌های تحرک بخشی به جریان توسعه از جمله اهداف اصلی این تحقیق بوده است.

۴-۱- پیشینه تحقیق

مفهوم توسعه اجتماعی یک مفهومی ناروشن و همچون کلافی در هم تنیده است و دیدگاه‌ها و مباحث گوناگونی را در بر می‌گیرد که نه تنها متفاوت که گاه متضادند. بررسی نا برابری فرهنگی و وجود آن در محدوده‌های جغرافیایی مختلف در سال‌های اخیر مورد توجه برنامه ریزان و سیاستمداران قرار گرفته است و پژوهش‌های زیادی در سطوح ملی منطقه ای ناحیه ای و محلی با استفاده از روش‌های متفاوت صورت گرفته است که به تعدادی از مطالعات انجام شده اشاره می‌شود:

شود (تودارو، ۱۳۸۷). مشکلات عظیم جامعه شهری در کلان شهرها از یکسو، و حرکت‌های جهانی از سوی دیگر بیانگر آن است که تحولات زیست محیطی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، کالبدی و عملکردی باید آنچنان رخ دهد و ادامه یابد که متضمن توسعه پایدار و ساماندهی و تداوم کیفیت‌ها باشد (پورجعفر و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۱). واقعیت این است که از لحاظ شاخص‌های اقتصادی اجتماعی و فرهنگی بین جوامع تفاوت آشکاری وجود دارد. قطعاً ظهور هر پدیده اجتماعی حاصل تقابل عوامل و زمینه‌های گوناگون داخلی و بیرونی جامعه از گذشته تا حال است که به نوبه خود این تقابل و احوال جدید جامعه را شکل می‌دهد (پارکر^۱، ۲۰۰۵). با این حال تفاوت‌ها و نابرابری‌های منطقه ای از جنبه‌های مختلف و عدم شناسایی کامل این نابرابری‌ها و تفاوت‌ها مانع از برنامه ریزی دقیق شده است (تقوایی و رستمی کیا، ۱۳۸۱: ۲۹). استان کهگیلویه و بویراحمد یکی از استان‌های نزدیک به مرکز کشور است، بنابراین، اهمیت و ضرورت برنامه ریزی برای این ناحیه به شدت احساس می‌شود. مهمترین تهدیدهایی که استان با آنها مواجه است عبارتند از: مهاجرت گسترده روستاها و عشایر وحاشیه نشینی در شهرها، عدم توسعه کمی و کیفی سرمایه انسانی در استان ناتوانی در نگهداشت نیروهای متخصص، کارآمد و فعالان اقتصادی عدم وجود زیرساخت‌های بازرگانی و مبادلات اقتصادی، پایین بودن شاخص‌های توسعه. با نگاهی کلی به موارد ذکر شده می‌توان گفت که در استان کمتر به پایه‌های توسعه توجه شده و لزوم توجه به تفاوت‌ها و

¹ Parker

جدول ۱- برخی مطالعات و تحقیقات انجام شده در ارتباط با توسعه اجتماعی - فرهنگی

پدید آورنده	عنوان پژوهش	خلاصه نتایج
نوابخش (ب ۱۳۹۲)	ضرورت احیاء سرمایه اجتماعی در توسعه فضاهای شهری	این پژوهش با استناد به نظریه کوین لینچ که با رویکرد انسان‌گرایانه اصول شهرسازی را مطرح کرده است که در جهت احیا سرمایه اجتماعی همزمان با توسعه فضاهای شهری در جهت تحقق توسعه پایدار مطرح شده است.
محمدی و ایزدی (۱۳۹۱)	تحلیلی بر توسعه فرهنگی شهر اصفهان	نویسندگان در این پژوهش، با استفاده از ۳۵ شاخص که در نهایت به پنج عامل اصلی تقلیل یافته، ثابت می‌کند که توزیع امکانات و فضاهای فرهنگی در اصفهان متعادل نمی‌باشد.
بابایی (۱۳۸۹)	توسعه فرهنگی و توسعه اجتماعی در ایران	این پژوهش، رابطه بین توسعه اجتماعی و توسعه فرهنگی را مورد بررسی قرار داده است و در نهایت نشان می‌دهد که آسیب‌های هویتی و فرهنگی و ضعف سرمایه فکری و فرهنگی مانع توسعه در ایران شده است.
فیروز آبادی و ایمانی (۱۳۸۶)	سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی اجتماعی در کلان شهر تهران	این پژوهش میزان همبستگی سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی اجتماعی در مناطق شهر تهران را مورد بررسی قرار داده است. نتایج بیانگر این است که بین برخی از عناصر سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی اجتماعی مناطق رابطه معنا دار و مثبتی وجود دارد.
عبداللهی و موسوی (۱۳۸۶)	سرمایه اجتماعی در ایران: وضعیت موجود، دورنمای آینده و امکان شناسی گذار	هدف این پژوهش بررسی سرمایه اجتماعی در ایران بوده است، به بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در مراکز استان‌های ایران و رابطه آن با توسعه پرداخته شد. نتایج بیانگر این است که استان‌های سیستان و بلوچستان، خوزستان، اردبیل، ایلام و کهگیلویه و بویراحمد به ترتیب دارای بالاترین رتبه سرمایه اجتماعی بودند و استان‌های تهران، اصفهان، یزد، خوزستان و قزوین نیز دارای بالاترین رتبه سطح توسعه بوده‌اند
کارل رزنستاین (۲۰۱۱)	توسعه فرهنگی و محله‌های شهری	این پژوهش، به بیان چهار ویژگی سیاست توسعه فرهنگی می‌پردازد و به استدلال تأثیر این ویژگی‌ها در توسعه فرهنگی و زندگی فرهنگی محلات می‌پردازد.
مک کان (۲۰۰۲)	سیاست‌های فرهنگی توسعه اقتصاد محلی	این پژوهش، به بررسی رقابت بر روی چگونگی ترسیم سندهای چشم انداز آینده محلات در روند سیاست‌های محلی مختلف تمرکز دارد.
کلانتری (۱۹۹۸)	شناسایی منازق عقب افتاده در ایران	با بهره‌گیری از ۱۷ شاخص توسعه اجتماعی - اقتصادی و با بکارگیری روش محاسبه ضریب محرومیت، از مجموع ۱۹۵ شهرستان تحت مطالعه؛ ۳۲ شهرستان را به عنوان شهرستان‌های عقب مانده مورد شناسایی قرار داد. یافته‌های مطالعه وی نشان داد که میزان عدم تعادلها در ابعاد اقتصادی به مراتب بالاتر از ابعاد اجتماعی بوده و ضریب همبستگی ۰.۶۸ نیز نشان دهنده ارتباط معنی دار بین عقب ماندگی اقتصادی و عقب ماندگی اجتماعی بود.
امیر احمدی و همکار (۱۹۸۷)	پویایی توسعه استان و نابرابری در ایران	نیز با استفاده از ۱۳ شاخص اجتماعی - اقتصادی در دوره زمانی ۱۳۳۵ تا ۱۳۶۳ به کاهش جزئی و نامحسوس عدم تعادل‌های موجود در بین استان‌ها ایران اشاره کردند
شربت اوغلی (۱۹۹۹)	شهرنشینی و توسعه منطقه ای	با استفاده از ۲۶ شاخص اجتماعی - اقتصادی به این نتیجه نائل آمد که علی‌رغم شکاف توسعه زیاد در بین استانها، شهر و روستا و بین شهرها، نابرابری‌های فضایی در دوره پس از انقلاب نسبت به قبل از انقلاب کاهش یافته است

۵-۱- سؤال‌ها و فرضیه‌ها

سوال یک: وضعیت توسعه یافتگی در شهرستانهای استان کهگیلویه و بویراحمد چگونه است؟

سوال دو: مهمترین معیارها و شاخص‌های اجتماعی تعریف کننده در تعیین سطح توسعه به ترتیب چیست؟

فرضیه یک: نابرابری در سطح و میزان توسعه در بین شهرستانهای استان مساله اساسی در حرکت متوازن در فرایند توسعه پایدار است.

فرضیه دوم: به نظر می‌رسد مهمترین شاخص تعریف کننده سطح توسعه نرخ اشتغال و میزان دسترسی به فرصت‌های سواد و حرفه آموزی است.

۶-۱- روش پژوهش: روش تحقیق توصیفی- تحلیلی است، بخشی از اطلاعات مورد نیاز از مرکز آمار،

جمع آوری شده است. از مهمترین شاخص‌هایی که استفاده شده می‌توان به میزان سواد، مؤسسات خدمات درمانی، میزان شهرنشینی و ... اشاره کرد. در این تحقیق با استفاده از شاخص‌های اجتماعی - فرهنگی و مدل ویکور به رتبه بندی شهرستان‌های استان کهگیلویه و بویراحمد پرداخته شده است (شکل ۱).

۷-۱- معرفی متغیرها و شاخص‌ها

تحلیل مسایل کمی و کیفی اجتماعی از طریق ابزاری صورت می‌گیرد که به صورت متغیرهایی به نام شاخص‌های اجتماعی هستند. شاخص‌های اجتماعی ابزار کلیدی برای ترسیم چشم انداز آیند وضعیت استان و برنامه ریزی هستند. در این پژوهش از ۲۴ شاخص استفاده شده است.

جدول ۲- شاخص‌های مورد استفاده در پژوهش

X13	نرخ رشد جمعیت	X1	نرخ اشتغال
X14	درصد جمعیت فعال	X2	نرخ سواد
X15	معکوس بار تکفل	X3	نرخ باسوادی مردان
X16	درصد دانشگاه‌های دولتی	X4	نرخ باسوادی زنان
X17	مساحت فضای آموزشی به ۱۰۰۰ نفر	X5	تعداد پزشک
X18	تعداد سالن نمایش به ازای ۱۰۰۰ نفر	X6	نرخ بیکاری
X19	تعداد مساجد نمایش به ازای ۱۰۰۰ نفر	X7	مراکز بهداشتی و درمانی
X20	تعداد سینما نمایش به ازای ۱۰۰۰ نفر	X8	نسبت معلم به دانش آموز
X21	تعداد دانشجو به ازای مدرس	X9	درصد کتابخانه به ازای ۱۰۰۰ نفر
X22	ضریب استفاده از سالن نمایش	X10	خانه بهداشت
X23	ضریب اشتغال زنان	X11	داروخانه
X24	ضریب اشتغال مردان	X12	میزان شهرنشینی

۸-۱- محدوده مورد مطالعه

منطقه ای که اکنون استان کهگیلویه و بویراحمد نام دارد دارای پیشینه کهن تاریخی است. هر چند در گذشته ای نه چندان دور جزء یکی از بلوک‌های

فارس بوده که خود شامل دو قسمت می‌شد: قسمت شمال شرقی که آن را سردسیر و کوهستانی و پشت کوه می‌نامیدند و قسمت جنوبی و غربی که نره کوه و بهبهان نامیده می‌شد. استان کهگیلویه و بویراحمد

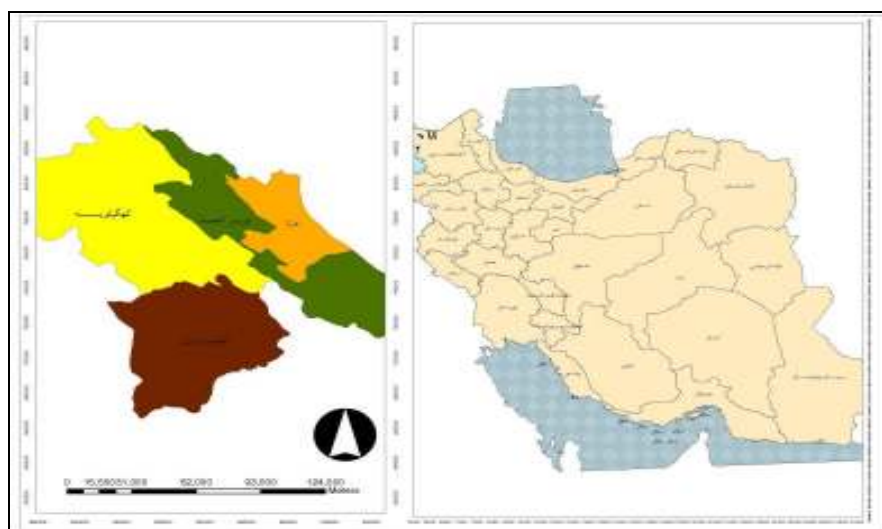
جنگل‌های چشمگیر، معادن طبیعی متعدد، ذخائر نفتی مناسب، پوشش گیاهی متنوع، گونه‌های جانوری متعدد، قله مرتفع، باغات و کشتزارهای زیبا، طبیعت این استان را چونان گوشه‌ای از بهشت جادوان به تصویر کشیده است (شکل ۲).

مرکب از پنج شهرستان بویراحمد، کهگیلویه، گچساران، دنا، بهمئی، با جمعیتی بالغ بر ۶۳۴ هزار نفر و مساحتی در حدود ۱۶ هزار و ۲۶۴ کیلومتر مربع چونان پلی ارتباطی، استان‌های فارس، اصفهان چهار محال و بختیاری، خوزستان و بوشهر را به هم مرتبط ساخته است. منابع آبی بسیار،

جدول ۳- اطلاعات عمومی استان کهگیلویه و بویراحمد

نرخ رشد ۸۵-۹۰	جمعیت		مساحت (کیلومتر مربع)	تعداد دهستان	تعداد شهر	تعداد بخش
	۱۳۹۰	۱۳۸۵				
۰/۷۶	۶۵۸۶۲۹	۶۳۴۲۹۹	۱۵۵۰۴	۴۳	۱۶	۱۷

مأخذ: سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵-۹۰

شکل ۲- موقعیت استان کهگیلویه و بویراحمد

۲- مبانی نظری

مبثنی بر سرمایه اجتماعی و انسجام اجتماعی است (کلانتری، ۱۳۷۷: ۲۱۱). توسعه اجتماعی یا به عبارت دیگر مسؤلیت پذیری (نانسی، ۲۰۰۰)، بعدی از توسعه است که بر کنش و واکنش‌های انسانی، نهادها و روابط اجتماعی با یکدیگر تأکید می‌ورزد و بر آن تأکید می‌نماید (پیران، ۱۳۸۳: ۱۲۳). توسعه اجتماعی در جامعه‌ای رخ می‌نماید که فاصله طبقاتی،

پایداری اجتماعی مسأله برابری در فرصت‌ها و استفاده از امکانات جهت تأمین عدالت اجتماعی است (نوابخش و همکاران، الف ۱۳۹۲: ۱۸۲). بر این اساس توسعه اجتماعی از اهمیت بیشتری برخوردار است و یکی از کامل‌ترین دسته‌بندی‌ها از تعاریف صورت گرفته از مفهوم توسعه اجتماعی تعاریف

بوده و تماماً نشانگر بعد کاملاً اجتماعی توسعه است (میرهاشمی و همکاران، ۱۳۸۷، ۱۷۰).

۳- تکنیک ویکور

تکنیک ویکور یکی از مدل‌های چند هدفه فرایند مدار (اصغرپور، ۱۳۸۳: ۴۳). برای بهینه سازی مسائل چند معیاره در سیستم‌های پیچیده معرفی شد (پوراحمدپور و خلیجی، ۱۳۹۳: ۵) از مزیت‌های این مدل قدرت بسیار بالای آن در کاهش پیچیدگی تصمیم گیری، استفاده همزمان از معیارهای کمی و کیفی می‌باشد (مزیدی و صفرزاده، ۱۳۹۰: ۸۷). هدف اصلی روش ویکور نزدیکی بیشتر به جواب ایده آل هر شاخص است. روش ویکور قادر است تصمیم گیرندگان را برای دستیابی به یک تصمیم نهایی یاری دهد. در اینجا جواب سازشی نزدیکترین جواب موجه به جواب ایده آل است که کلمه سازش به یک توافق متقابل اطلاق می‌گردد (اپروکویک و تزنگ، ۲۰۰۴). تفاوت اصلی این مدل با مدل‌های تصمیم گیری سلسله مراتبی یا شبکه ای این است که بر خلاف آنها، در این مدل‌ها مقایسات زوجی بین معیارها و گزینه‌ها صورت نمی‌گیرد و هر گزینه مستقلاً توسط یک معیار سنجیده و ارزیابی می‌گردد (چو ۲ و همکاران، ۲۰۰۷).

۳-۱- تحلیل یافته‌ها

مرحله اول: تعیین وزن و اهمیت هر یک از معیارها از طریق مدل‌های تعیین ارزش مثل AHP یا ANP و دیگر مدل‌های وزن دهی معیارها: بر این اساس با استفاده از نرم افزار super decision وزن‌های هریک

تبعیض و استثمار در جامعه به حداقل برسد (استس ۱ ۲۰۰۱) و توزیع درآمد و قدرت به گونه ای عادلانه به وجود آید و فاصله و شکاف بین فقیر و غنی، شهر و روستا و مرد و زن کاهش یابد (فیروزآبادی و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۳). از مهمترین ابعاد توسعه اجتماعی می‌توان به توسعه ظرفیت مردم برای کار مداوم جهت رفاه آن‌ها و جامعه و تغییر یا توسعه نهادهای اجتماعی، به گونه ای که نیازهای بشری را در تمامی سطوح به ویژه در پایین ترین سطح، از طریق یک فرآیند بهبود در روابط بین مردم و نهادهای سیاسی اجتماعی، رفع نماید، اشاه کرد (دیوب، ۱۳۷۷: ۸۴). در مجموع مهمترین شاخصه توسعه اجتماعی این است که می‌توان با گسترش و ارتقای شاخص‌های آن در جامعه، نسبت به رسیدن به توسعه ای متوازن و برابر بین مناطق و افراد، در جهت رفاه و رضایت افراد از زندگی، حرکت کرد. شاخص‌های اجتماعی عبارتند از مفهوم‌هایی که مبتنی بر مشاهده‌ها و معمولاً کمی که به جنبه‌هایی از حیات اجتماعی که ما به آن علاقه مندیم اشاره دارند یا به دگرگونی‌هایی می‌پردازند که در جنبه‌های حیات اجتماعی در حال وقوع است. به طور کلی از نظر اجتماعی توسعه به معنای دگرگون شدن و متمایز شدن جامعه از یک ساخت اجتماعی قدیم به یک ساخت اجتماعی جدید است. از دید جامعه شناسان توسعه به معنای پدید آمدن ساخت‌های نو برای عهده دار شدن وظایفی است که قبلاً ساخت‌های دیگر انجام می‌دادند. بنابراین، دگرگونی‌هایی که در نتیجه پدید آمدن مشاغل نو دستگاه‌های پیچیده آموزش و پرورش نو و انواع اجتماعات که در ساخت‌های اجتماعی پدید می‌آیند، مورد توجه جامعه شناسان

¹ Opricovic & Tzeng

² Chu

X_{ij} = مقادیر هر معیار برای هر گزینه ابتدا همه مقادیر ماتریس به توان ۲ رسانده و مجموع هر ستون جمع می‌گردد و سپس جذر مجموع هر ستون گرفته شده و در نهایت هر یک مقادیر بر جذر به دست آمده تقسیم می‌گردد.

مرحله نرمال سازی به این علت انجام می‌گیرد که شاخص‌های انتخاب شده به شاخص‌های مجرد و خالی از مقیاس تبدیل شوند تا امکان جمع کردن متغیرهای مختلف با همدیگر فراهم گردد.

از معیارها بر اساس نظر خبرگان و کارشناسان به تعداد ۲۶ نفر در این زمینه اعمال شد.

مرحله دوم: تشکیل ماتریس تصمیم گیری: در این بخش، هر یک از شهرستان‌ها بر اساس معیارهای مختلف و اطلاعاتی که از سالنامه آماری استان کهگیلویه و بویراحمد اخذ شده است مورد بررسی قرار می‌گیرد.

مرحله سوم: نرمال کردن ماتریس تصمیم گیری از طریق فرمول زیر:

$$r_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m X_{ij}^2}} \quad (۳)$$

جدول ۴- نرمال کردن ماتریس تصمیم گیری

شاخص / شهرستان	بویراحمد(ياسوج)	کهگیلویه	گچساران	دنا	بهمئی
X1	۰.۰۴۵۰۸۹۳	۰.۰۴۷۷۲۹۶	۰.۰۵۱۸۶	۰.۰۴۸۱۴۰۳	۰.۰۴۵۰۸۹۳
X2	۰.۰۵۱۴۳۵	۰.۰۵۴۹۰۱۲	۰.۰۵۴۹۹۳۸	۰.۰۴۸۸۰۸۲	۰.۰۴۹۰۲۳۱
X3	۰.۰۴۷۸۲۲	۰.۰۴۴۷۵۷۵	۰.۰۴۹۰۹۴۱	۰.۰۵۰۱۴۶۲	۰.۰۴۷۸۲۲
X4	۰.۰۵۳۹۷۰۵	۰.۰۵۱۱۵۱۴	۰.۰۴۸۰۵۹۲	۰.۰۴۹۴۷۷۶	۰.۰۵۳۹۷۰۵
X5	۰.۰۵۲۶۰۴۲	۰.۰۵۱۱۵۱۴	۰.۰۴۷۳۷۲۶	۰.۰۴۶۶۱۹	۰.۰۵۲۶۰۴۲
X6	۰.۰۵۳۸۶۶۳	۰.۰۵۲۵۷۲۳	۰.۰۵۱۴۹۲	۰.۰۴۹۲۸۳	۰.۰۵۳۸۶۶۳
X7	۰.۰۵۱۴۳۵	۰.۰۵۴۹۰۱۲	۰.۰۵۴۹۹۳۸	۰.۰۴۸۸۰۸۲	۰.۰۴۹۰۲۳۱
X8	۰.۰۴۷۴۷۸۵	۰.۰۵۶۹۴۳۱	۰.۰۵۱۷۱۰۶	۰.۰۵۰۸۴۱۹	۰.۰۴۹۶۶۸۱
X9	۰.۰۵۲۷۵۳۹	۰.۰۴۸۶۰۹۹	۰.۰۴۹۴۱۱۷	۰.۰۴۴۹۵۳۱	۰.۰۵۱۶۰۳۲
X10	۰.۰۴۹۰۹۳۳	۰.۰۵۱۸۶	۰.۰۵۲۸۶۵۱	۰.۰۵۱۲۸۰۹	۰.۰۴۹۰۴۵۱
X11	۰.۰۴۲۴۵۷	۰.۰۴۶۵۲۶۷	۰.۰۴۹۴۱۱۷	۰.۰۵۰۲۸۶۵	۰.۰۴۹۰۵۳۳
X12	۰.۰۴۹۰۴۵۱	۰.۰۴۵۹۶۵	۰.۰۴۶۱۱۷۶	۰.۰۵۱۰۴۸۵	۰.۰۵۱۲۸۳
X13	۰.۰۵۲۷۰۵۲	۰.۰۴۶۷۸۵۸	۰.۰۵۰۱۶۴	۰.۰۵۳۳۳۴۲	۰.۰۵۱۲۸۳
X14	۰.۰۶۶۰۹۱۶	۰.۰۶۸۷۳۱۹	۰.۰۷۲۸۶۲۳	۰.۰۶۹۱۴۲۶	۰.۰۶۶۰۹۱۶
X15	۰.۰۷۲۴۳۷۳	۰.۰۷۵۹۰۳۵	۰.۰۷۵۹۹۶۱	۰.۰۶۹۸۱۰۵	۰.۰۷۰۰۲۵۴
X16	۰.۰۶۸۸۲۴۳	۰.۰۶۵۷۵۹۸	۰.۰۷۰۰۹۶۴	۰.۰۷۱۱۴۸۵	۰.۰۶۸۸۲۴۳
X17	۰.۰۶۸۴۸۰۸	۰.۰۷۷۹۴۵۴	۰.۰۷۲۷۱۲۹	۰.۰۷۱۸۴۴۲	۰.۰۷۰۰۶۷۰۴
X18	۰.۰۷۴۹۷۲۸	۰.۰۷۲۱۵۳۷	۰.۰۶۹۰۶۱۵	۰.۰۷۰۴۷۹۹	۰.۰۷۴۹۷۲۸
X19	۰.۰۴۴۱۲۳۳	۰.۰۴۷۰۱۹۷	۰.۰۵۲۱۵۲	۰.۰۵۲۶۱۲۹	۰.۰۴۷۸۳۲
X20	۰.۰۶۹۱۴۰۲	۰.۰۶۸۲۲۳۴	۰.۰۷۵۶۸۴۵	۰.۰۷۱۱۶۶۳	۰.۰۷۰۰۶۷۰۴

۰۰۷۳۷۵۶۲	۰۰۶۷۶۲۱۳	۰۰۶۸۳۷۴۹	۰۰۷۲۱۵۳۷	۰۰۷۳۶۰۶۵	X21
۰۰۶۹۶۱۲۲	۰۰۷۲۶۰۵۵	۰۰۶۵۹۵۵۴	۰۰۷۰۴۱۴	۰۰۶۹۶۱۲۲	X22
۰۰۶۳۴۵۹۳	۰۰۷۰۲۸۵۳	۰۰۷۲۴۹۴۳	۰۰۷۳۵۷۴۶	۰۰۷۴۸۶۸۶	X23
۰۰۶۷۵۲۹	۰۰۷۰۰۵۵۶	۰۰۷۱۲۸۸۸	۰۰۷۰۴۱۴	۰۰۶۷۵۲۹	X24

مرحله ششم: تعیین شاخص مطلوبیت (S) و شاخص نارضایتی (R)

(۵)

$$S_j = \sum_{i=1}^n w_i \cdot \frac{f_i^+ - f_{ij}}{f_i^+ - f_i^-}; \quad R_j = \max_i \left[w_i \cdot \frac{f_i^+ - f_{ij}}{f_i^+ - f_i^-} \right]$$

f^* = بزرگترین عدد ماتریس نرمال وزنی برای هر ستون

f_{ij} = عدد گزینه مورد نظر برای هر معیار در ماتریس

نرمال وزنی

f^- = کوچکترین عدد ماتریس نرمال وزنی برای هر

ستون

طبیعتاً برای هر گزینه به ازای هر معیار یک شاخص

مطلوبیت به دست می‌آید که مجموع آنها شاخص

نهایی S_j گزینه را مشخص می‌کند. بزرگترین S_j هر

گزینه به ازای هر معیار، شاخص نارضایتی (R) آن

گزینه است.

مرحله چهارم: وزن دار کردن ماتریس نرمال: جهت وزن دار کردن، مقادیر ماتریس نرمال هر یک از گزینه‌ها بر وزن معیارها (که قبلاً از روش‌های دیگر به دست آمده بود) ضرب می‌گردد.

مرحله پنجم: با تعیین بالاترین و پایین‌ترین ارزش ماتریس نرمال وزنی، بزرگترین و کوچکترین عدد هر ستون تعیین می‌گردد.

در اینجا منظور از بزرگترین عدد، یعنی عددی که بیشترین ارزش مثبت را داراست و کوچکترین یعنی بیشترین ارزش منفی.

پس اگر معیار ما از نوع منفی باشد، بزرگترین عدد برعکس می‌شود یعنی می‌شود کمترین مقدار و کوچکترین می‌شود بیشترین مقدار و بالعکس.

(۴)

$$f_i^* = \max_j f_{ij}; \quad f_i^- = \min_j f_{ij}$$

جدول ۵- محاسبه مقدار ویکور

شاخص شهرستان	بویراحمد(باسوج)	کهگیلویه	گچساران	دنا	بهمنی
X1	۰۰۳۳۸۱۷	۰۰۰۱۷۶۶	۰۰۳۰۵۹۷	۰۰۲۰۲۱۹	۰۰۲۷۲۶۱
X2	۰۰۳۵۸۶۶	۰۰۱۹۶۹۳	۰۰۲۸۹۶۶	۰۰۲۱۰۶۱	۰۰۲۵۱۶۴
X3	۰۰۴۰۴۷۸	۰۰۲۲۵۰۷	۰۰۳۵۵۶۴	۰۰۲۰۷۸۱	۰۰۲۵۵۱۳
X4	۰۰۳۹۴۵۳	۰۰۲۲۵۰۷	۰۰۳۵۰۵۶	۰۰۴۴۲۸۸	۰۰۲۷۹۶
X5	۰۰۱۹۹۳۱	۰۰۲۳۱۳۲	۰۰۳۸۱۰۴	۰۰۴۶۸۱۹	۰۰۲۳۳۵۱
X6	۰۰۱۸۱۶۵	۰۰۳۰۵۹۷	۰۰۳۹۱۲	۰۰۴۸۷۱۷	۰۰۲۶۹۷۵
X7	۰۰۱۸۱۶۵	۰۰۲۷۷۴۲	۰۰۲۱۹۰۴	۰۰۴۹۹۸۲	۰۰۲۸۹۸۸
X8	۰۰۳۰۱۹۶	۰۰۳۸۴۶	۰۰۳۲۷۰۲	۰۰۴۲۱۶	۰۰۳۵۱۲
X9	۰۰۳۸۷۲۱	۰۰۳۴۶۴۶	۰۰۳۴۰۶۴	۰۰۴۲۷۱۵	۰۰۵۴۲۱۴
X10	۰۰۳۲۱۱	۰۰۵۳۵۸۹	۰۰۲۳۶۱	۰۰۴۲۷۱۵	۰۰۴۱۱۵۸
X11	۰۰۳۱۶۳۸	۰۰۴۸۴۲۳	۰۰۲۲۶۲۹	۰۰۱۸۱۵	۰۰۱۴۱۶
X12	۰۰۳۰۷۹۷	۰۰۴۵۱۹۵	۰۰۲۲۹۷۲	۰۰۱۸۹۷۵	۰۰۱۹۹۲۵
X13	۰۰۳۱۳۴۶	۰۰۳۳۶۱	۰۰۲۴	۰۰۱۸۹۷۵	۰۰۱۲۹۹

۰۰۰۱۹۵۲	۰۰۰۱۲۲۵	۰۰۰۲۲۶۲۹	۰۰۰۴۸۴۲۳	۰۰۰۳۱۶۳۸	X14
۰۰۰۲۸۹۱۲	۰۰۰۲۱۸۷	۰۰۰۳۲۲۴۸	۰۰۰۱۹۳۱۱	۰۰۰۳۵۴۶۸	X15
۰۰۰۲۶۸۱۵	۰۰۰۲۲۷۱۲	۰۰۰۳۰۶۱۷	۰۰۰۲۱۳۴۴	۰۰۰۳۷۵۱۷	X16
۰۰۰۲۷۱۶۴	۰۰۰۲۲۴۳۲	۰۰۰۳۷۲۱۵	۰۰۰۲۴۱۵۸	۰۰۰۴۲۱۲۹	X17
۰۰۰۲۹۶۱۱	۰۰۰۴۵۹۳۹	۰۰۰۳۶۷۰۷	۰۰۰۲۴۱۵۸	۰۰۰۴۱۱۰۴	X18
۰۰۰۲۵۰۰۲	۰۰۰۴۸۴۷	۰۰۰۳۹۷۵۵	۰۰۰۲۴۷۸۳	۰۰۰۲۱۵۸۲	X19
۰۰۰۲۸۶۳۶	۰۰۰۵۰۳۶۸	۰۰۰۴۰۷۷۱	۰۰۰۳۲۲۴۸	۰۰۰۱۹۸۱۶	X20
۰۰۰۴۲۲۱۳	۰۰۰۴۳۸۱۱	۰۰۰۳۴۳۵۳	۰۰۰۳۸۴۹۷	۰۰۰۳۱۸۴۷	X21
۰۰۰۴۱۲۱۴	۰۰۰۴۴۳۶۶	۰۰۰۳۵۷۱۵	۰۰۰۳۶۲۹۷	۰۰۰۴۰۳۷۲	X22
۰۰۰۴۱۴۱۳	۰۰۰۴۴۳۶۶	۰۰۰۳۵۲۶۱	۰۰۰۵۵۲۴	۰۰۰۳۳۷۶۱	X23
۰۰۰۴۷۱۲	۰۰۳۵۹۹۹	۰۰۰۲۱۸۸	۰۰۰۵۰۰۷۴	۰۰۰۳۴۷۰۶	X24
۰۰۵۹۵۱۳	۰۰۳۵۹۹۹	۰۰۷۲۷۹۷۲	۰۰۳۴۴۹۷۵	۰۰۳۴۲۱۴	S
۰۰۰۹۶۴۵۲	۰۰۰۹۴۹۹۹	۰۰۰۹۷۹۹۸	۰۰۰۷۴۰۰۵	۰۰۰۶۴۵۰۷	R

مأخذ: محاسبات نگارندگان

مورد مطالعه برابر با ۰/۴۳۷ بدست آمد که نشان می‌دهد در مجموع میزان ارزیابی فقط در شهرستان کهگیلویه بالاتر از حد متوسط است. همانگونه که جدول شماره ۶ نشان می‌دهد بر اساس مقدار Q از نظر رتبه بندی، شهرستان بویر احمد با رتبه ۵ وضعیت نامطلوب و شهرستان گچساران با رتبه یک در وضعیت مطلوبی قرار دارد. حال با توجه به نتایج بدست آمده شروط به صورت ذیل آزمون گردید:

$$Q(A(2)) - Q(A(1)) \geq DQ$$

که در آن A(1) و A(2) به ترتیب گزینه‌های اول و دوم هستند و $DQ=1/(i-1)$ و i تعداد آلترناتیوها است.

$$= 1/(5-1) = 0/۲۵ \text{ و } Q(A(2)) - Q(A(1)) \geq 0/۲۵$$

DQ 0/25 با توجه به اینکه که مقدار Q برای آلترناتیو (گزینه) دوم برابر با ۰/۲۸۶ و برای آلترناتیو اول برابر ۰/۱۰۲ می‌باشد، تفاضل این دو برابر با ۰/۱۸۴ بوده که بزرگتر از مقدار DQ است. بنابراین شرط اول که ناظر بر صحت محاسبات است تأیید می‌گردد.

شرط دوم: این است که گزینه اول باید همچنین از نظر S یا R نیز بهترین رتبه را داشته باشد. شهرستان گچساران که بهترین رتبه را از نظر شاخص Q داشت

مرحله هفتم: محاسبه مقدار Q و رتبه بندی نهایی گزینه‌ها

$$Q_j = v \cdot \frac{S_j - S^*}{S^* - S^*} + (1-v) \cdot \frac{R_j - R}{R^* - R} \quad (۶)$$

V = عدد ثابت ۰/۵

Sj = مجموع مقدار S برای هر گزینه، S- = بزرگترین عدد شاخص S برای هر گزینه، S* = کوچکترین عدد شاخص S برای هر گزینه، Rj = مجموع مقدار R برای هر گزینه، R- = بزرگترین عدد شاخص R برای هر گزینه، R* = کوچکترین عدد شاخص R برای هر گزینه.

جدول ۶- رتبه بندی نهایی گزینه‌ها

رتبه	مقدار Q	شهرستان
۵	۱	بویراحمد(یاسوج)
۴	۰۰۴۸۱	کهگیلویه
۱	۰۰۱۰۲	گچساران
۳	۰۰۳۵۸	دنا
۲	۰۰۲۸۶	بهمئی

مأخذ: محاسبات نگارندگان

رتبه بندی بر اساس ارزش Q نشان می‌دهد که کمترین ارزش بالاترین اولویت را به خود اختصاص داده است. میانگین محاسبه شده برای ۵ شهرستان

مسائل و مشکلات در دستیابی به اهداف توسعه پایدار به ویژه مسائل اجتماعی و فرهنگی و عدم توانایی در تحقق اهداف جهانی این رویکرد، منجر به شکل‌گیری نگرش خردتری از توسعه پایدار با تأکید و اجرایی نمودن اندیشه‌ها و آرمان‌های جهانی در سطوح محلی و ملموس، گردید. امروزه ناکامی در دستیابی به اهداف توسعه پایدار، زمینه را برای تحقق مفاهیم مطرح در این رویکرد در مقیاس‌های کوچک و خرد فراهم نموده و در برخی کشورها توسعه یافته به عنوان یک راهبرد مهم، در برنامه‌های توسعه ارائه شده است. معیارهایی چون عدالت اجتماعی، دموکراسی اجتماعی، نرخ باسوادی و میزان مشارکت مورد توجه قرار می‌گیرند و موفقیت یا عدم موفقیت رویکرد توسعه بر مبنای برخورداری یا عدم برخورداری ساکنین محلات از معیارهای فوق ارزیابی می‌گردد، که دلایل موفقیت این امر، برنامه‌ریزی از سطح پایین به بالا می‌باشد و موجب افزایش نقش شهروندان در اداره امور می‌شود.

هدف این پژوهش بررسی وضعیت توسعه یافتگی شهرستان‌های استان کهگیلویه و بویراحمد می‌باشد به عبارتی هدف رتبه بندی شهرستان‌های استان تعیین معیارهای اصلی تعریف کننده سطح توسعه یافتگی، شناخت شهرستانهای محروم و ارائه برنامه‌های تحرک بخشی به جریان توسعه است. بنابراین، پس از تشکیل ماتریس تصمیم برای روش ویکور محاسبات انجام شد و شاخص‌ها بر اساس این تکنیک رتبه بندی گردید. تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد که شاخص نرخ اشتغال، سواد، تعداد پزشک به ترتیب بالاترین اولویت را برای توسعه اجتماعی - فرهنگی بدست آورده است. بعلاوه در این پژوهش شاخص‌های اجتماعی و فرهنگی مورد ارزیابی قرار

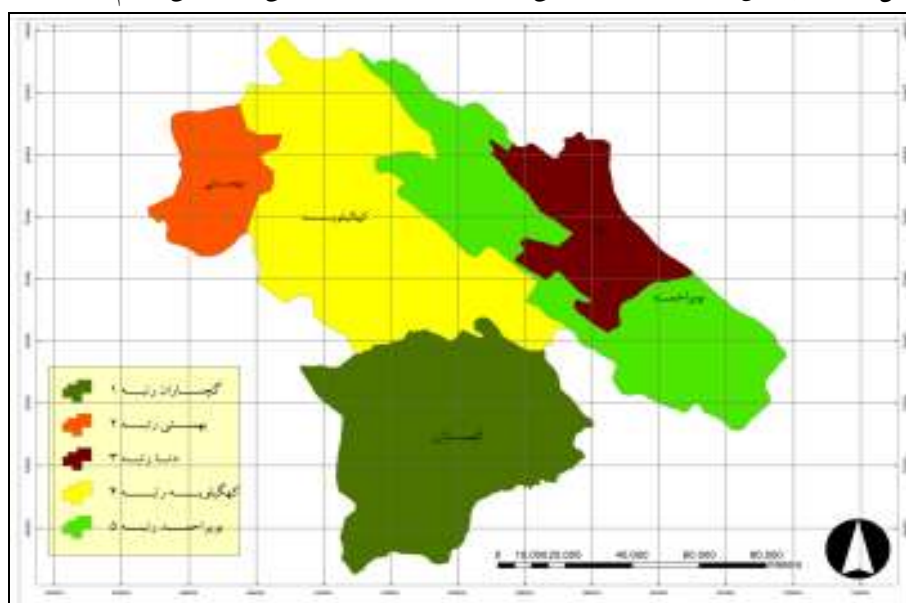
از نظر شاخص‌های S و R نیز بهترین رتبه را داراست. بنابراین شرط دوم نیز تأیید می‌شود و شهرستان گچساران رتبه اول را به خود اختصاص می‌دهد.

۴- نتیجه‌گیری

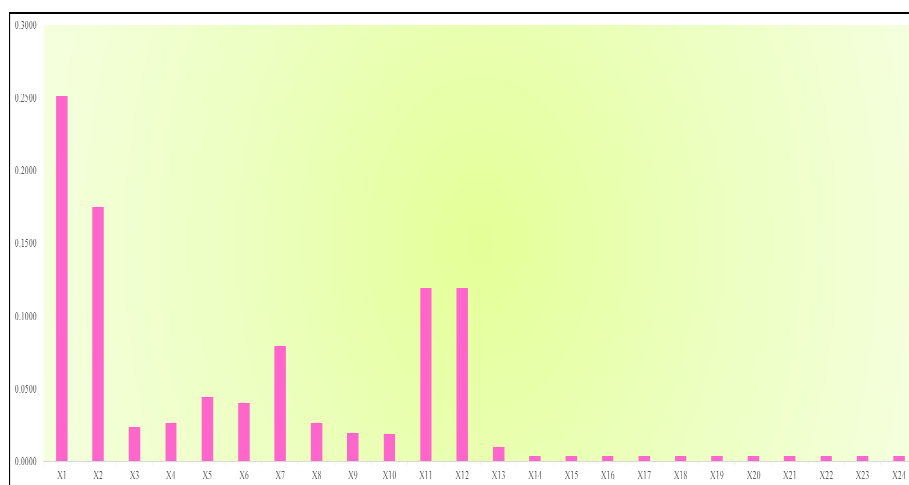
توسعه پدیده‌ای پیچیده و چند بعدی است و تنها زمانی می‌توان آنرا درک کرد که به طور همزمان جنبه‌های مختلف آن مد نظر قرار گیرد. توسعه از این جهت مفهومی چند بعدی است که مستلزم تغییرهای اساسی در ساخت اجتماعی، نگرش مردم و نهادهای محلی، کاهش نابرابری و کاستن از فقر است. اصولاً توسعه باید مشخص کند که مجموعه نظام اجتماعی، هماهنگ با نیازهای متنوع اساسی و تقاضای اعضای جامعه و گروه‌های اجتماعی از وضعیت نامطلوب زندگی قبلی خارج شده و به سوی وضعیتی بهتر از نظر مادی و معنوی سوق می‌یابد. جنبه اجتماعی توسعه یکی از ابعاد توسعه است و برای سنجش آن نیز شاخص‌های متعددی از سوی صاحب‌نظران ارائه شده است. شاخص اجتماعی جنبه‌ای از حیات اجتماعی ما را در بر می‌گیرد (میرهاشمی و همکاران، ۱۳۸۷، ۱۷۰). هدف این مقاله بررسی وضعیت توسعه یافتگی شهرستانهای استان کهگیلویه و بویراحمد، تعیین معیارهای اصلی تعریف کننده سطح توسعه یافتگی، شناخت شهرستانهای محروم و ارائه برنامه‌های تحرک بخشی به جریان توسعه بوده و دو مسئله اصلی که پژوهش حاضر بنا دارد به آنها پاسخ دهد، وضعیت توسعه یافتگی در شهرستانهای استان کهگیلویه و بویراحمد چگونه است؟ و مهمترین معیارها و شاخص‌های اجتماعی تعریف کننده در تعیین سطح توسعه به ترتیب چیست؟

فرهنگی در شهرستان‌های گچساران و بهمئی در وضعیت مطلوبی نسبت به سایر شهرستان‌های استان قرار دارد، بنابراین بر اساس یافته‌های این مقاله مدیریت توسعه می‌تواند اولویت مداخله را از نظر پهنه ای و نیز از نظر نوع مولفه‌ها تشخیص داده و متناسب با آن به تخصیص منابع در راستای تحقق عدالت اجتماعی و فضایی اقدام نماید.

گرفت و نتیجه اینکه شهرستان‌های گچساران، بهمئی، کهگیلویه، دنا، بویراحمد، به ترتیب در رتبه‌های ۱ تا ۵ قرار گرفته اند (شکل ۳). همچنین بر اساس نظر خبرگان و کارشناسان شاخص‌های نرخ اشتغال و سواد از شاخص‌های مهم و تأثیر گذار در توسعه اجتماعی و فرهنگی استان کهگیلویه و بویراحمد هستند (شکل ۴). همچنین وضعیت اجتماعی و

شکل ۳- سطح بندی توسعه شهرستان‌های استان کهگیلویه و بویراحمد

شکل ۴- وزندگی شاخص‌ها

۵- پیشنهادها

تدوین برنامه راهبردی توسعه پایدار اجتماعی برای استان و تعیین تکلیف برنامه‌های و طرح‌های توسعه ایی هر یک از شهرستانها در یک برنامه ۵ ساله. تدوین برنامه جامع اشتغال استان و احصای وضعیت و موقعیت راهبردی هر یک از شهرستانها با هدف اجرای برنامه‌های اشتغال زایی. انجام مطالعاتی با همین ماهیت و روش جهت تعیین وضعیت بخش‌ها و دهستانهای استان

منابع

- ازکیا، مصطفی، (۱۳۸۴). جامعه شناسی توسعه تهران، تهران، انتشارات کیهان.
- اصغریپور، محمدجواد، (۱۳۸۳)، تصمیم گیری‌های چند معیاره، انتشارات دانشگاه تهران.
- بابایی فرد، اسد الله، (۱۳۸۹)، توسعه فرهنگی و توسعه اجتماعی، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال ۱۰، شماره ۳۷، ۷-۵۶.
- پوراحمد، احمد و خلیجی، محمد علی، (۱۳۹۳)، قابلیت سنجی تحلیل خدمات شهری با استفاده از تکنیک VIKOR (مطالعه موردی شهر بناب)، برنامه ریزی فضایی، شماره ۲، ۱-۱۶.
- پورجعفر، محمدرضا؛ خدائی، زهرا و پورخیری، علی، (۱۳۹۰)، رهیافتی تحلیلی در شناخت مؤلفه‌ها، شاخص‌ها و بارزهای توسعه پایدار شهری، مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال ۳، شماره ۳، ۲۵-۴۱.
- پیران، پرویز، (۱۳۸۳)، سیاست اجتماعی، توسعه اجتماعی و ضرورت آن در ایران، فصلنامه رفاه اجتماعی، ویژه نامه سیاست اجتماعی شماره ۱۰.
- تقوایی، مسعود و کیا رستمی، قاسم، (۱۳۸۱)، تعیین و تحلیل سطوح برخورداری مناطق روستایی در شهرستان‌ها و بخش‌های استان تهران، مجله جهاد، شماره ۲۵۴، ۲۸-۳۲.
- تودارو، مایکل، (۱۳۷۸)، توسعه اقتصادی در جهان سوم، ترجمه: غلامعلی، فرجادی، انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
- دیوب، (۱۳۷۷)، نوسازی و توسعه در جستجوی قاب‌های فکری جدید، ترجمه: ا، موثقی، انتشارات قومس تهران.
- سالنامه آماری استان کهگیلویه و بویراحمد، (۱۳۹۰)، سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، استانداری کهگیلویه و بویراحمد.
- سرور، رحیم، (۱۳۹۱)، سنجش میزان توسعه یافتگی ساختارهای اقتصادی و اجتماعی شهرهای استان آذربایجانشرقی، فصلنامه جغرافیا، سال ۱۰، شماره ۳۵، ۵۷-۸۲.
- عبداللهی، محمد و موسوی، میر طاهر، (۱۳۸۶)، سرمایه اجتماعی در ایران: وضعیت موجود، دورنمای آینده و امکان شناسی گذار، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال ۶، شماره ۲۵، ۱۹۵-۲۳۳.
- فیروزآبادی، سیداحمد و ایمانی جاجرمی، حسین، (۱۳۸۶)، سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی اجتماعی در کلان شهر تهران، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال ۶، شماره ۲۵، ۱۹۷-۲۲۴.
- فیروزآبادی سیداحمد، حسینی، سیدرسول و قاسمی، روح الله، (۱۳۸۹)، مطالعه شاخص‌ها و رتبه توسعه اجتماعی در استان‌های کشور و رتبه بندی آن با توسعه اجتماعی، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال ۱۰، شماره ۳۷، ۵۷-۹۳.
- قرخلو مهدی و حبیبی، کیومرث، (۱۳۸۵)، تحلیل مهاجرت در ارتباط با سطح توسعه یافتگی استان‌های کشور با استفاده از تکنیک‌های برنامه

- Kalantari, K. (۱۹۹۸). Identification of backward region in Iran. Geographical research quarterly. No ۴۸. Mashhad
- McCann, E. J. (۲۰۰۲). The Cultural Politics of Local Economic Development: Meaning-Making, Place-Making, and the Urban Policy Process. *Geoforum*, Vol. ۳۳, No. ۳, ۳۸۵-398.
- Nancy, R. (۲۰۰۰). Economic and social Dev.: Tow sides of some coin old summation social Dev. Economic Dev. and social Responsibility, Geneva, Switzerland.
- Opricovic, S., Tzeng, G.H., (۲۰۰۴). Compromise solution by MCDM methods: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS. *European Journal of Operational Research*. Vol. ۱۵۶, No. ۲, ۴۴۵- ۴۵۵.
- Parker, R. (۲۰۰۵). Putting social development to work for the poor: An OED review of World Bank activities. World Bank.
- Riddell, R. (۲۰۰۴). Sustainable Urban Planning Tipping the Balance. Blackwell publishing.
- Rosenstein, C. (۲۰۱۱). Cultural development and city neighborhoods, *City, Culture and Society*, Vol. ۲, No. ۱, ۹-15.
- Sharbatgholei, A. (۱۹۹۹). Urbanization and Regional Development in Post-Revolutionary Iran. West view Press, Oxford.
- ریزی، تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۱، شماره ۸۱، ۸۳-۵۹
- کلانتری، خلیل، (۱۳۷۷)، مفهوم و معیارهای توسعه اجتماعی، اطلاعات سیاسی- اقتصادی، شماره ۱۳۱، مرداد و شهریور.
- محمدی جمال، اصغر عبدلی؛ فتحی بیرانوند، محمد، (۱۳۹۱)، بررسی سطح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان لرستان به تفکیک بخش‌های مسکن و خدمات رفاهی-زیر بنایی، کشاورزی و صنعت، تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال ۱۲، شماره ۲۵، ۱۲۷-۱۵۰.
- میرهاشمی، مالک، قائد محمدی، محمد جواد و شکری، بهنام، (۱۳۸۷)، تحلیل وضعیت شهرستان‌های استان تهران، پژوهش اجتماعی، سال ۱، شماره ۱، ۱۵۷-۱۷۲.
- نوابخش، مهرداد، پورموسوی، سیدموسوی و تاجیک، زهره، (الف ۱۳۹۲)، بررسی تطبیقی شاخص‌های توسعه پایدار اجتماعی کلانشهر تهران مطالعه موردی؛ منطقه ۶ و ۱۰، تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال ۱۳، شماره ۲۹، ۱۹۴-۱۷۹.
- نوابخش، مهرداد، (ب ۱۳۹۲)، ضرورت احیاء سرمایه اجتماعی در توسعه فضاهاى شهری، مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال ۵، شماره ۴، ۷-۱۷.
- Chu, M.T., Shyu, J., Tzeng, G.H, Khosla, R., (۲۰۰۷). Comparison among three analytical methods for knowledge community's group decision analysis, *Expert Systems with Applications*, Vol. ۳۳, No. ۴, ۱۰۱۱-1024.
- Estes, Richard I. (۲۰۰۱). Social welfare and social development Partners or competitors. University of Pennsylvania